

15 ÉVES A KALEIDOSCOPE. Hippokratésztől Galénoszig: Kultúra és gyógyítás a görög-római világban, Az elmúlt 15 év

15 YEARS OF KALEIDOSCOPE. From Hippocrates to Galen: Culture and Healing in the Greco-Roman World, The Past 15 Years

Gradvohl Edina PhD

Semmelweis Egyetem ETK

soranosster@gmail.com; nemethne.gradvohl.edina@semmelweis.hu

Győry Hedvig PhD, egyiptológus

hedvig.gyorv@gmail.com

Initially submitted Sept.10, 2025; accepted for publication Sept.30.2025

Abstract

This study aims to present briefly 1) what kind of new discoveries, findings, and technological innovations have contributed to our better understanding of Egyptology and the history of ancient Greek and Roman medicine and healing over the past 15 years, and 2) what topics have been less discussed or interpreted so far by researchers (etc. cursed tablets). It also highlights articles that have proven to be the most interesting due to their diversity and subjects over the past 15 years.

Kulcsszavak: új technológia, leletek, ókori orvoslás és gyógyítás, egyiptológia, ókori görög és római korszak

Keywords: new technology, findings, ancient medicine and healing, Egyptology, ancient Greek and Roman periods

Initially submitted Sept 12, 2025; accepted for publication Sept.30.2025

Rovat: **Hippokratésztől Galénoszig: Kultúra és gyógyítás a görög-római világban**

Szerkesztő(k): Gradvohl Edina PhD, Győry Hédi PhD.

<http://www.kaleidoscopehistory.hu/index.php?subpage=rovat&rovatid=49>

Az elmúlt tizenöt évben számos váratlan lelet és felfedezés bővítette az ókor megismerését számunkra. Ezek közül csak egyet említek, aminek a jelentőségét felbecsülni is nehéz: a korinthuszi belvárosban egy építkezés során beleástak két kőládába, amelyek a Kr. e. 5. század végének és 4. század elejének a teljes városi irattárát tartalmazták réz lemezekre írva. Tudásunk bővítését segítették az olyan technikai eszközök is, mint a különböző online adatbázisok, amelyek segítségével könnyedén megismerhetjük egy-egy témakör teljes forrásanyagát. Ezek az adatbázisok azonban jogviták miatt el is tűnhetnek, mint például az átoktáblák magdeburgi teljes adatbázisa. A felírt források hozzáférhetősége azonban továbbra is teljes, a latin feliratok esetében a Clauss-Slaby Epigraphische Datenbank, a görög feliratok esetében pedig a Supplementum Epigraphicum Graecum Online. A technikai

újítások közül meg kell említeni az új Szaphó papiruszokat, amelyeken egy különleges LED fény tette láthatóvá az írást.

A modern egyiptológiai kutatásokban kiemelkedő szerepet játszik a digitális világ - számos adatbázis születik szövegekkel, tárgyakkal kapcsolatban, új technológiák tűntek fel és létrejött a számítógépes nyelvészet, digitális rekonstrukciók születnek -, előtérbe került az interkulturális kapcsolatok elemzése, fókuszba kerültek a hagyományos nézetek újraértelmezései, akár kutatástörténeti szempontból is, kiemelkedett a gazdasági és hétköznapi élet meg az egyiptománia kutatása. Jellemző az interdiszciplinaritás pl. környezeti vagy bioarchaeológiai vizsgálatok terén, és az egyiptomi helyszíni munkák is jelentős változásokon mentek keresztül. A technikai felszereltség jelentősen növekedett, a feltárásokhoz a restaurálás és látogatóbarát bemutatás kapcsolódik, és a közösségi alapú egyiptológia is egyre nagyobb szerepet kap.

Két orvostörténetileg is fontos nemzetközi eseményt emelnék ki: felfedezték, hogy a Cambridge-i Egyetem gyűjteményében egy 6. dinasztia korából származó férfi koponyáján sebészeti beavatkozást végeztek a rákos sejtek eltávolítása érdekében: a neoplázia vagy neoplazma jeleit mutató szövetpusztulásos csont körül fémmel végzett vágások nyomai látszanak. Tavaly a szakkarai ásatások során pedig többek között egy gondosan festett, igen jó állapotban megmaradt új orvossírt is felfedeztek. Pepinebfu II. Pepi fáraó főorvosa volt, és udvari címei mellett további címeiből kiderül, hogy fogász és kígyómarást/skorpíósúrát kezelő orvos is volt. A hazai területen tovább folynak a régészeti feltárások és a kapcsolódó restaurálási munkák az egykori thébai temetőben (Bács Tamás, Fábíán Zoltán és Vasáros Zsolt vezetésével). Véget ért a Szépművészeti Múzeum hazai Egyiptománia és Aegyptiacagyűjtési projektje, és nemzetközi trendekhez is igazadó számos egyéni kutatás mellett a MEBT AEC évenként nemzetközi konferenciát rendez a friss eredmények kölcsönös megismerése érdekében. A Kaleidoscope egyiptomi cikkei a korabeli orvostudomány akadémiai és mágikus oldalára egyaránt elvezetnek, illetve egyik egy múmiából kiindulva, Indián át a modern időkig nyújt áttekintést több tudományág együttesével.

A folyóiratunkban megjelenő témák kiválasztásakor törekedtünk 1) a sokszínűsége, az érdekes és eddig alig ismert vagy másképp értelmezett témák, valamint 2) a fiatal kutatók bemutatására. A megjelent cikkek közel felét olyan egykori doktorandusz hallgatók írták, akik közül többen ma már különböző nagy múltú egyetemeken oktatnak vagy hazai intézetekben dolgoznak (Bajnok Dániel: Eszterházy Károly Katolikus Egyetem, Ókori, Középkori és Kora Újkori Történeti Tanszék; Szántó Zsuzsanna: Debreceni Egyetem, Történelmi Intézet, Klasszika filológiai és Ókortörténeti nem önálló Tanszék; Lindner Gyula: Pécsi Tudományegyetem, Ókortörténeti Tanszék; Czeti István: Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar; Zimonyi Ákos: Semmelweis Egyetem, Szaknyelvi Intézet; Krén László: Magyar Nemzeti Múzeum Közgyűjteményi Központ, Magyar Nemzeti Múzeum Nemzeti Régészeti Intézet). Közülük emellett többen hazai és/vagy nemzetközi kutatócsoportokban is dolgoznak.

A cikkek közül öt az egyiptológia,

1. Szántó Zsuzsanna: Thoérisz, a várandós nők és anyák védelmezője,
2. Révész Erzsébet: Sebkezelés az ókori Egyiptomban,
3. Győry Hedvig: Szív és érrendszeri betegségek kérdéséhez az ókori egyiptomi forrásokban,
4. Győry Hedvig, Tolnai Borbála, Szikossy Ildikó, Pap Ildikó, Stuber István, Rezek Ödön: The Case of the Missing Nose (A hiányzó orr esete),
5. Győry Hedvig: The use of cattle for curing the "torso / belly" (Xt) according to the Ebers papyrus, in ancient Egypt (A szarvasmarhák felhasználása a "törzs/has" (Xt) gyógyítására az Ebers-papirusz szerint az ókori Egyiptomban).

a többi pedig a görög és római kultúra és gyógyítás témakörében készült.

Ez utóbbiak közül négy specifikusan a görög mágia:

1. Németh György: Fejfájás ellen. Gyógyító varázslatok,
2. Bajnok Dániel: Ólomlemezre írt korai görög védő praktikák,
3. Gradvohl Edina: Egy „nőgyógyászati” varázsgemmáról,
4. Czeti István: Mágiával a jégeső ellen,

hét a gyógyítás és orvoslás témájához:

1. Pataricza Dóra: Teratogén tényezők és hatásaik az ókori világban,
2. Lindner Gyula: A babona, mint gyulladás,
3. Forisek Péter: A számok szerepe antik orvosi elképzelésekben,
4. Zimonyi Ákos: Megjegyzések az ephesosi orvosi versenyfeliratokhoz,
5. Gradvohl Edina: Az abortusz megítélése az antik világban,
6. Krén László: Az orvos Ktésias,
7. Gradvohl Edina: Aszklépiosz származása és családja,

kettő pedig a korszak művelődéstörténetéhez tartozik:

1. Domonkos Norbert: Mozaikok a halál kultúrtörténetéből 1. rész.
2. Mikó Sándor: Ujjlenyomatok azonosítása az ókorban I.

Mind a tizenhét cikk elsősorban elsődleges írásos és tárgyi forrásokra, valamint másodlagos forrásokra alapozva készült.

Az egyiptológiai témájú cikkek közül a modern és ókori egyiptomi orvosi ismeretek összehasonlítása miatt az egyik kiemelt cikk:

1. Révész Erzsébet: Sebkezelés az ókori Egyiptomban: A cikk az ókori Egyiptom sebkezelési gyakorlatát mutatja be, kiemelve a holisztikus szemléletet, amely már akkor is jellemző volt az orvoslásra. A sebek ellátása nemcsak fizikai, hanem vallási elemeket is tartalmazott: varázsigék, rituálék és természetes alapanyagok (méz, zsiradék, gyógynövények) egyaránt szerepet kaptak. A szerző részletesen ismerteti az Edwin Smith-, Ebers-, Londoni- és Brugsch-papiruszok vonatkozó tartalmát, amelyek az egyiptomi sebgyógyítás módszereit dokumentálják. A sebek zárására varratokat, borogatásokat, pakolásokat és síneket

alkalmazták, míg a fertőzések megelőzésére a kezdeti időkben mézet és nyers húst használtak. A tanulmány hangsúlyozza, hogy a testi gyógyítás vallási rituálék nélkül nem volt teljes, és az orvosok, papok, valamint varázslók tudományának együttes alkalmazása elengedhetetlen volt a sikeres kezeléshez. Az ókori gyakorlatok meglepő módon sok ponton összecsengenek a modern sebkezelés alapelveivel.

(<http://www.kaleidoscopehistory.hu/index.php?subpage=cikk&cikkid=680>)

A másik pedig az interdiszciplináris, több ezer éves áttekintés adó jellege miatt:

2. Györy Hedvig, Tolnai Borbála, Szikossy Ildikó, Pap Ildikó, Stuber István, Rezek Ödön: The Case of the Missing Nose: A tanulmány egy sokrétű orvostörténeti vizsgálat a Természettudományi Múzeum orrprotézissel ellátott múmiafejéből kiindulva. Kultúrákon és korszakokon átívelve nyújt betekintést az orr esztétikai, funkcionális és pszichés szerepébe, elvesztésének és pótlásának történetébe. A téma megközelítése interdiszciplináris – régészet, antropológia, orvostörténet és jogtörténet. Az ókori Egyiptomból kiindulva Indián és a közép-meg újkori Európai / hazai történelmen keresztül a modern korig vezetik az orvostörténeti, kulturális és jogi szálakat, hiszen az orrhány betegség, trauma, vagy akár büntetés következménye is lehetett. Fizikai nehézséget okozott, de egyúttal társadalmi következményei is lehettek: kirekesztés, szegény és identitásvesztés. Orvostörténeti szempontból a szerzők elemzik a Smith papirusz (Kr. e. 1600 körül) és a Susruta Samhita (Kr. e. 600 körül) az orr sérüléséről és kezeléséről szóló szövegek által közvetített ismereteket. Leírják az indiai homloklebeny átültetés módszerét, az európai fém vagy bőr protéziseket, kitérve a rekonstrukciós sebészet fejlődésére, és a 20. század eleji operációkkal zárják a műtétek történetét. A vizsgált múmia esete nemcsak orvostörténeti, hanem antropológiai és kulturális szempontból is rendkívül értékes, de a tanulmány új általános kérdéseket is felvet a testi integritás, büntetés és gyógyítás kapcsolatáról.

(<http://www.kaleidoscopehistory.hu/index.php?subpage=cikk&cikkid=319>)

Az elmúlt 15 évben az görög-római tematikában született cikkek közül a következőket emelném ki. Ennek oka, hogy a görög-római kutatások területén ma az antik átoktáblák feldolgozása kiemelkedő szereppel rendelkezik. A hazai kutatócsoport projektje két kutatási programot folytat: az egyik zaragózi központtal a latin nyelvű provinciák teljes anyagát dolgozza fel, a másik pedig budapesti központtal a Clermont-Ferrandban őrzött észak-afrikai eredetű táblák teljes corpusát adja ki.

1. Bajnok Dániel: Ólomlemezre írt korai görög védő praktikák: A cikk a Kr. e. 4. században készült ólomlemezre írt átoktáblát mutat be, amelyen egy bekarcolt varázsszöveg olvasható, aminek a megfejtése komoly fejtörést okozott a kutatóknak. Bajnok szisztematikusan próbálta felgöngyölíteni és értelmezni, valamint értelmet adni az eddig mások által már publikált görög nyelvű szövegnek. A varázsszöveg értelmezését megnehezítette, hogy a hexameterek között, a jelentéssel bíró szavak mellett szótöredékek is szerepeltek, amelyek nem voltak beilleszthetők a mondatba, vagyis szánt szándékkal kerültek

bele a szövegbe, biztosítva ezzel a varázsszöveg dallamát, ritmusát. „... *parancsolom, hogy meneküljete a mi otthonunkból, ... szólítom a bajt elhárító Zeust és a városdúló Héraklést és Iatrost és Nikét és Apollónt. AIAI EGÓ D'HELKEI TE TRAGOS PYXYTYAITAGALIS Epaphos, Epaphos, Epaphos, menekülj (pheuge), menekülj nyomban, nőstényfarkas, menekülj nyomban te is, kutya, és PROKROPROSATE társ (?). 5. Fussatok el őrzöngve, ki-ki a maga otthonába. Tartsuk távol POMPA[.]ETÓI a kutyákat (?), ASKI KATASKI KATASKI AASIAN ENDASIAN a fejés idején (?), erővel hajtsatok vissza a kecskéket a mezőről. Tetrax neve, a te neved pedig Trex ... szeles szirtfok. Boldog, akinek kiöntik (?) a kocsúton (?), IÓ. KOIPHRESI LLYTO ... Trax Tetrax Tetragos. Damnameneu, igazd le kényszerrel a hitvány makacskodókat, és mindenkit, aki csak árt nekem, és rossz dolgokat KOLLOBADOISI ... 10. ... hogy ne tudjon elpusztítani engem sem kenettel, sem borogatással, sem varázsitallal, sem varázsigével (epagógé), mindennek elrontója.”*

(<http://www.kaleidoscopehistory.hu/index.php?subpage=cikk&cikkid=73>)

2. Czeti István: Mágiával a jégeső ellen. A cikk a mezőgazdaságban megjelenő nem kívánt jelenségek egyikéről, a jégeső elhárítása elleni küzdelem mágikus gyakorlatát ismerteti. A szerző részletesen igyekezett a jégeső elhárítása elleni mágikus formulákat összegyűjteni és szisztematikusan feldolgozni. Megállapította, hogy több római kori szerző is beszámolt arról, hogy milyen módszerekkel próbálták elérni a földművesek, hogy terményeiket megvédjék a jégeső okozta károktól. A leírások száma arra utal, hogy ez a fajta fenyegetés komolyan veszélyeztethette az emberek megélhetését. Részletesen bemutat különféle tárgyakon olvasható varázsszövegeket (pl. ólomkereszt, mézkrétőmb, ólomlemez) is, és utal arra, hogy a feliratok elemeiben sok a közös vonás. Ami mindegyikben azonos, hogy a varázsszövegek írói először mindig megnevezik, majd perszónifikálják vagy azonosítják az elhárítani kívánt jelenséget, pl. a kereszténység idején a jégesőt a pokolbéli teremtményekkel azonosították. „A *kérés dióhéjban így foglalható össze: távozzon a jégesőt hozó felhő, és ne okozzon kárt a varázsló mezőgazdasági terményeinek. A rövid kérdés a mágikus szaknyelvre – tágabb értelemben véve az egész római rituális nyelvre – jellemző módon tartalmaz egy felsorolást, amelyben egyesével vannak említve a különböző mezőgazdasági termények, illetve a termőföld, ahol azok teremnek.*”

(<http://www.kaleidoscopehistory.hu/index.php?subpage=cikk&cikkid=207>)

3. Németh György: Fejfájás ellen. Gyógyító varázslatok: Az ókorban a gyógyítás minden formája kapcsolódott a természetfeletti világhoz, hiszen a gyógyhelyek Aszklépiosz vagy Apollón szentélyeiben álltak, a házi gyógyítás során pedig gyakran alkalmaztak mágikus eljárásokat. Láz és hidegrázás ellen 36 szöveget ismerünk, nőgyógyászati és szexuális panaszok kezelésére 28-at, fejfájás ellen 10-et, szempanaszokra 9-et, skorpiócsípés ellen (ami Egyiptomban különösen elterjedt volt) 6-ot, általában a betegségek ellen irányult 7, és további 34 különféle egyéb betegségek ellen. Van azonban két olyan antik mágikus tárgytypus, amely a betegségek kialakulását szándékozott megakadályozni: a varázsgemmák és a fémlemezekre írott amulettek. A migrén (nőnemű) démonát Antaurának hívták: „*Migrén (hémikranon)*

ellen: Antaura kijött a tengerből, és elbődült, mint egy szarvas, felbőgött, mint egy tehén. Ephesosi Artemis találkozott vele:

– Antaura, hová mész?

– A fél koponyába.

– Ne menj a fél koponyába ... !” A fémlemezre írott amulettek olyasmiről is árulkodnak, amiről a papiruszok nem. Mágikus papiruszok ugyanis kizárólag Egyiptom területéről kerültek elő, az amulettek azonban Európából is ismertek, így megmutatják nekünk, hogy milyen betegségektől féltek az itt élt emberek az ókorban.

(<http://www.kaleidoscopehistory.hu/index.php?subpage=cikk&cikkid=17>)

4. Gradvohl Edina: Az abortusz megítélése az antik világban: A szerző ismerteti, hogy az abortusz erkölcsi és jogi megítélése már az antik görög-római világban is, hasonlóan a mai nemzetközi abortusz-”politikához”, eltérő volt. Voltak, akik támogatták, aki elítélték és azok, akik bizonyos feltételek mellett elfogadhatónak tartották ezt a gyakorlatot. A szerző antik filozófusok és orvosok írásai alapján értelmezte és összegezte a különféle csoportokat és azok érveit vagy ellenérveit az abortusz mellett vagy ellen. Arra mutat rá a szerző a részletes forrásanyag ismertetése és feldolgozása során, hogy az antik világban egyetlen egy hitelesen fennmaradt törvény sem védte a magzat jogait, vagyis a megölése nem számított bűnnek, csak a népességfőlösleg egyik módszerének tekintették. „Az antik világ abortuszpolitikája nem sokban különbözött a mostanitól. Hasonlóan a mai kortárs felosztáshoz, az ókori világban is három különböző álláspontot képviselő csoport létezett. Az alaphangot Hippokratés, az ókor egyik legkiválóbb orvosa adja meg, miszerint a mesterséges (választott, indikált) abortusz becstelen, mert ez mindig veszéllyel és erőszakkal párosul. Abban az esetben viszont, ha az anya élete veszélyben forog a terhesség alatt, akkor elfogadható annak terápiás alkalmazása (pl. a magzat halott, a méh túl kicsi és az anya nem képes kihordani a magzatot).”

(http://www.kaleidoscopehistory.hu/index.php?subpage=cikk&cikkid=230#_ftn3)

